

[¶]IMMANUEL KANT VE AHLAKIN TEMEL İLKESİ

(IMMANUEL KANT AND THE FUNDAMENTAL PRINCIPLE OF MORALITY)

Prof. Dr. Oktay UYGUN* **

ÖZ

Alman filozof Immanuel Kant'ın (1724-1804) görüşleri, kendisinden sonra ahlak ve hukuk üzerine yapılan bütün tartışmaları derinden etkilemiştir. Özellikle insanın saygınlığı ve özgürlüğü üzerine geliştirdiği fikirler, hala insan hakları ve adalet anlayışımızın temel sütunları olmaya devam ediyor. Kant'ın hukuk ve devlet hakkındaki görüşleri, bazı bakımlardan, doğal hukuk teorisi ile uyumludur. Ünlü düşünürün bu teoriye en büyük katkısı, her insan eylemi için geçerli bir ahlak ilkesi formüle etmesidir. Bu temel ahlak ilkesi hukuk kurallarına da yön vermektedir. Bu makalede, Kant'ın "kategorik buyruk" olarak nitelendirildiği ve üç farklı şekilde formüle ettiği temel ahlak ilkesi analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Araçsallaştırma Yasağı, Evrenselleştirme İlkesi, Kant, Kategorik Buyruk, Kişisel İradenin Özerkliği

ABSTRACT

The German philosopher Immanuel Kant (1724-1804) was one of the thinkers who greatly influenced the debates on morality and law after him. Especially the ideas he developed on human dignity and freedom are still the pillars of our understanding of human rights and justice. Kant's views on law and the state are in some respects compatible with natural law theory. The greatest contribution of the famous thinker to this theory is that he formulated a fundamental moral principle that applies to every human act. This moral principle also governs the law. In this article, the basic moral principle that Kant describes as "categorical imperative" and formulated in three different ways will be analyzed.

Keywords: Categorical Imperative, Humanity Formula, Kant, Personal Autonomy, Universal Law Formula

***

[¶] Eserin Dergimize geliş tarihi: 05.01.2020. İlk hakem raporu tarihi: 15.01.2020. İkinci hakem raporu tarihi: 18.01.2020. Onaylanma Tarihi: 18.01.2020.

* Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

** Yazarın ORCID belirleyicisi: 0000-0001-9027-7297

Esere Atıf Şekli: Oktay Uygun, "Immanuel Kant ve Ahlakın Temel İlkesi", YÜHFD, C.XVIII, 2021/2, s. 1439-1455.

Immanuel Kant, Fransız Devrimi'nden hemen önce yayımladığı *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (1785) adlı ünlü kitabında, eserinin ahlakın en yüksek ilkesinin aranıp bulunmasına yönelik bir çalışma olduğunu belirtir.¹ Düşünüre göre, akıllı ve özerk bir varlık olan insan, özgürce ahlaki tercihler yapabilmesi nedeniyle diğer canlılardan ayrılır; mutlak bir değere sahip *saygın* varlığa dönüşür. Bu ayırt edici özelliklerin insana sağladığı üstün değerini nirengi noktası, düşünürün *teorik akıl* ile *pratik akıl* arasında yaptığı ayırımıdır.

Teorik akıl, nedensellik yasasının geçerli olduğu dış dünyayı kavradığımız zihinsel yetenektir. Pratik akıl ise ahlaki yasaları kavradığımız zihinsel yetenektir. Teorik akılla kavradığımız evrende özgürlük yoktur. Her şey nedensellik yasası çerçevesinde “zorunlu” olarak gerçekleşir: Isınan metaller genleşir, soğuyan su sıvı halden katı hale geçer, serbest kalan bütün cisimler yerin merkezine doğru çekilir. Doğada belirli nedenler, zorunlu olarak belirli sonuçları doğurur. İnsan dışındaki diğer tüm canlılar bu evrene ait ve bu determinist yasaya tabidir. İnsan, çoğu yönden aynı evrene ait olsa da, pratik akıl sayesinde ahlaki bir evrende de yaşar.

Ahlaki evrenin yasaları, doğa yasaları gibi insana dışarıdan dayatılmaz. Tam tersine, özerk bir varlık olarak eylemde bulunduğumuzda, kendi içselleştirdiğimiz bir yasaya uyarız. İnsan, pratik akılla ahlaki bir tercihte bulunurken determinizm zincirinden kurtulur. Kant'a göre, irademiz biyolojik veya toplumsal baskılardan, tutku, arzu ve ihtiraslardan, beklenen faydadan tümüyle arındırılıp kendi içselleştirdiğimiz yasa tarafından özerk olarak belirleniyse, özgürüzdür. Doğanın determinizminden kurtulup içimizden çıkan bir yasaya göre hareket edebilme yeteneğimiz, yani *ahlaki tercihlerde bulunabilme kapasitemiz bizi saygın varlık yapar*.² Toplum düzeni insanın bu ayırt edici yanını korumalı; özgür iradesiyle ahlaki tercihler yapma kapasitesini güvence altına almalıdır. Tüm insanların tek bir doğal hakkı vardır; özgürlük. Her insanın eşit olarak sahip olduğu özgürlüğü toplum düzeni içinde korumak için, devlet hukuk kuralları ile gerekli düzenlemeleri yapmalıdır. Kant'a göre hukuk, bir kişinin özgürlüğünü herkesin özgürlüğü ile uzlaştıran düzenlemelerin bütünüdür.³

Kategorik Buyruk

Kant'ın amacı hangi insan eylemlerinin iyi, hangilerinin kötü olduğunu belirleyen bir liste yapmak değildir. Ahlak yasası, somut bir olayda kişiye ne yapması gerektiğini söylemez; ona yalnızca eyleminin ahlaki değerini bulabileceği bir kriter verir. Kişi bu kriter göre, ilgili olayda ne tür somut yükümlülükleri bulunduğunu kendisi bulacak ve bu işin sorumluluğunu üstlenecektir. Kant, insan davranışlarına yön veren temel ahlak ilkesini üç farklı şekilde formüle eder: *Kişisel iradenin özerkliği*, *evrenselleştirme ilkesi* ve *araçsallaştırma yasağı*. Düşünür, bu formüllerin hepsinin birbirine eşit olduğunu yani aynı anlama geldiğini varsayar: “Ahlaklılık ilkesini sunmanın üç tarzı, aslında aynı yasanın bir... formülüdür; her biri diğer ikisini kendinde birleştirir.”⁴ Dolayısıyla, üç farklı şekilde açıklansa da,

¹ Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (Çev. İ. Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 2013, s.7

² Michael J. Sandel, *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* (Çev. M. Kocaoğlu) Eksi Kitaplar, 2017, s.148-164

³ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2009, s.200-204, 353

⁴ Kant 2013, s.53

ortada tek bir ahlaki yasa vardır. Kant'ı yorumlayanlar ise farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Genellikle, bu formüllerin üç veya en azından iki *farklı* ilkeyi dile getirdiği kabul edilir.⁵

Kişinin temel ahlak ilkesini dikkate alarak ilgili olayda uygulamak üzere formüle edeceği somut kural *kategorik* (kesin/koşulsuz) *buyruk* olacaktır. Düşünür, kategorik buyruk ile varsayımsal (koşullu) buyruk arasında bir ayırım yapar: “Varsayımsal buyruk, belli koşullarda ya da belli sonuçlar arzulanıyorsa yapılması gerekeni gösterir. Tipik olarak böylesi ifadeler ‘eğer’ sözcüğüyle başlar... ‘Eğer kilo kaybetmek istiyorsan, yediklerine dikkat etmelisin.’... Bu ve benzeri bütün tavsiyeler karşısında, ‘neden?’ sorusuna yanıt olarak doğrudan bir gerekçe söylenebilir; ‘çünkü beslenme kişinin kilosunu belirleyen ana unsurdur.’ Koşulsuz (kategorik) buyruk ise öyle değildir, çünkü o koşulsuz olarak vardır. Kategorik olarak ‘şöyle yapmalısın’ dediğimde ve sen neden öyle yapman gerektiğini sorduğunda, vereceğim tek yanıt ‘çünkü öyle yapmalısın, o kadar’dır. Başka bir gerekçe zorunlu değildir... Kant’a göre, böylesi buyruklar ayan beyan doğru olarak kabul edilmelidir. Öyle ki, onların neden doğru olduklarını sormak, iki kere ikinin neden dört ettiğini ya da bir nesnenin neden aynı zamanda hem var hem de yok olamayacağını sormak kadar saçmadır.”⁶ Şimdi, her bir somut olay için hangi aşamalardan geçerek bu tür kategorik buyrukları formüle edebileceğimi inceleyelim.

Kişisel İradenin Özerkliği

Kant, doğanın katı determinizminden kurtulup içimizden çıkan bir yasaya göre hareket edebilme yeteneğimizin, yani ahlaki tercihlerde bulunabilme kapasitemizin bizi *saygın* varlık yaptığını söyler: “Özerklik insanın ve akıl sahibi varlığın değerinin temelidir.”⁷ Bu kapasite, kişisel iradenin özerkliğini, tutum ve davranışlarımızı belirlemek konusunda özgür olduğumuzu varsayar. Böyle bir özgürlük olmadan ahlaki varlık olunamaz, temel ahlak ilkesine ulaşamaz. “Kant’ın aynı zamanda ‘ahlakın en üstün ilkesi’ adını verdiği ve bu yüzden de *Temellendirme*’de kurmaya giriştiği özerklik fikri, akıl sahibi varlıklar olarak bizim kendimize yasa koyduğumuz ya da kendi yasalarımızı belirleme özgürlüğüne sahip olduğumuz iddiasına tekabül eder. Kendi kendimize bahsettiğimiz yasaların, her akıl sahibi varlık için geçerli olma zorunluluğu barizdir. Bu argüman, Kant’ın, bize hiç kimsenin – hiçbir rahibin, hiçbir kralın ya da Tanrı’nın- ahlak yasaları veremeyeceği ya da emredemeyeceği şeklindeki radikal konumundan bir şey eksiltmez. Kendimize karşı sorumlu olmakla kalmayız, aynı zamanda kendi kendimizin efendisiyiz. Bu yüzden, ahlaklılık özgürlüğü öngerektilir.”⁸

Kişisel iradenin özerkliğinin ahlaklı davranış için adeta bir ön koşul olduğu anlaşılıyor. Peki, bu özerkliğe sahip bir kişinin eylemi hangi özellikleri taşıyorsa ahlaklı kabul edilecektir? Kant, bunun için eylemin iki farklı testten geçmesini ister; *evrenselleştirme testi* ve *araçsallaştırma yasağı testi*. Kişi, eyleminin amacını ve gerekçesini bir kural olarak formüle edecek ve bu kuralı söz konusu iki teste tabi tutacaktır. Bu testler başarıyla geçildiğinde, eylemin dayanağı olan kuralın, (dolayısıyla kişinin iradesinin, niyetinin) “iyi” olduğundan ve eylemin “ahlaklı” olduğundan emin olabiliriz.

⁵ Temel ahlak ilkesinin üç farklı formülasyonu ve formüller arasındaki ilişkiler için bkz: Paul Guyer, *Kant*, Routledge, 2014, s.233-237; John Rawls, *Ahlak Felsefesi Üzerine Dersler* (Çev. G. Metin) Nora Kitap, İstanbul, 2021, s.245-321

⁶ Ray Billington, *Felsefeyi Yaşamak: Ahlak Düşüncesine Giriş* (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, 1997, s.176

⁷ Kant 2013, s.53

⁸ Manfred Kuehn, *Kant* (Çev. B. O. Doğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.285

Evrenselleştirme İlkesi

Evrenselleştirme ilkesinin özü, eylemlerimizin herhangi bir çelişki olmaksızın evrenselleştirilebilecek bir ilkeye dayandırılabilmesidir. Böyle bir ilkeye dayandırılmayan eylemin gerekçesi, ahlaki açıdan kabul edilemez. Kant'ın deyimiyle; *öyle hareket et ki, hareketinin dayandığı ilkenin evrensel bir ahlak kuralı olmasını isteyebilesin*.⁹ Kant bu ilkeyi formüle ederken insanın, başkalarının uymasını beklediği ahlaki kurallara kendisinin uymaması için sürekli mazeret yaratma eğilimine set çekmek istemiştir. Temel ahlak ilkesinin bu görünümünü içerikten ve değer yargısından yoksun, *biçimsel* bir kural olarak formüle edilmiştir. Ancak bu durum, eylemin hiçbir şekilde içerik yönünden test edilmeyeceği anlamına gelmez. İçerik testi bir sonraki aşamada, eylemin araçsallaştırma yasağını ihlal edip etmediği noktasında yapılacaktır. Düşünürü göre, evrenselleştirme ilkesi “kapsamına yalnız insanları almaz, akıl ve isteme (irade) sahibi bütün sonlu varlıklara kadar uzanır; hatta en üstün düşünen varlık olarak Sonsuz Varlığı da kapsar.”¹⁰

Kant'a göre, davranışımızın dayandığı ilkenin evrensel bir ahlak kuralı için uygun olup olamayacağını herkes kolayca anlayabilir: “Öyle ki, en sıradan ve en alıştırılmamış anlama yetisi, dünya işleri konusunda pek zekâ sahibi olmasa bile, bu işi başarabilir.”¹¹ Düşünür, bu konuda şu örneği verir: Bir kişinin servetini çoğaltmayı ilke edindiğini varsayalım. Bu kişinin elinde başkasına ait bir miktar *emanet* para var. Parayı aldığı kişi ölse ve paranın kendisine verildiğine ilişkin hiçbir belge veya tanık bulunmasa, söz konusu kişi kendisine böyle bir paranın verildiğini inkâr edebilir. Böyle bir davranış servetini çoğaltma ilkesiyle uyumludur. Acaba bu ilke, genel bir ahlak yasası olmaya elverişli midir? “Verildiğini hiç kimsenin kanıtlayamayacağı bir emaneti herkes yadsıyabilir yasağını koyup koyamayacağımı sorarım. Sorar sormaz farkına varırım ki, böyle bir ilke yasa olarak kendi kendini yok ederdi, çünkü emanet bırakma diye bir şeyin ortadan kalkmasına neden olurdu.”¹² Kant'a göre, böyle bir yasa kabul edilse, kimse kimseye güvenip emanet bırakmazdı. Dolayısıyla, kişinin eyleminin dayanağı olan kural evrenselleştirilemeyeceği için bir kategorik buyruk olamaz; o kurala uygun olan eylem “iyi” veya “ahlaklı” bir eylem olarak görülemez.

Dikkat edilirse, Kant burada, emanet bırakılan paranın inkâr edilmesini karşı tarafa zarar vereceği için yanlış bulmuyor. Kant'a göre, evrensellik ilkesi yani kategorik buyruk, eylemin niteliği veya sonuçlarıyla bağ kurmaksızın, tamamen içeriksiz, *biçimsel* bir kural olmalıdır. Çünkü sonuçların nasıl yorumlanacağı kişiden kişiye değişebilir. Bir kimse, emanet paranın ölen kişinin mirasçısına verilmesini, mirasçı “kötü” biriye doğru bulmayabilir. Bir başkası, her hâlükârda, verilen sözün tutulmasının doğru davranış olduğunu söyleyebilir. Bu nedenle, ahlak yasası evrensel olacaksa, tamamen sonuçlarından bağımsız olmalı, tümüyle biçimsel bir ilke olarak formüle edilmelidir. Verildiğini kimsenin kanıtlayamayacağı emanet bir nesnenin varlığını inkâr etmek, kötü, zararlı, tehlikeli, yararsız vb. olduğu için değil; genel bir kural olarak kabul edildiğinde, düzenlediği konunun kendisini yani emanet bırakma işini tahrip edeceği, ona büyük zarar vereceği için kendi içinde çelişkilidir.

Kant'ın *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* kitabında verdiği diğer örnek, verilen sözün tutulması ile ilgilidir. Bir kimsenin paraya çok ihtiyacı olduğu bir dönemde, geri ödeyemeyeceğini bile bile, ödünç para aldığı kişiye parayı 20 gün sonra geri ödeme sözü verdiğini varsayalım. Bu davranış ahlaki açıdan kabul edilebilir mi? Kant'a göre bunun

⁹ Immanuel Kant, *Pratik Akılın Eleştirisi* (Çev. İ. Kuçuradı, Ü. Gökberk, F. Akatlı), Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara, 2014, s.35; Ayrıca bkz: Kant 2013, s.38

¹⁰ Kant 2014, s.37

¹¹ Kant 2014, s.42

¹² Kant 2014, s.31

cevabı “hayır”dır. Ancak bunun nedeni, ödünç veren kişinin zarara uğrayacak olması gibi bir gerekçeye dayanmaz. Çünkü böyle bir gerekçe, eylemin içeriğine bakarak veya eylemin yol açacağı olası kötü sonuçları dikkate alarak oluşturulmaktadır. Oysa evrensel bir ahlaki yasa özel çıkarlara, amaçlara veya sonuçlara dayandırılmaz; ahlak yasasının evrensel olabilmesi içerikten bağımsız, tümüyle biçimsel bir kural şeklinde formüle edilmesiyle mümkündür. Bunu da, saf bir akıl yürütmeye, çelişkiye düşmeksizin eylemin dayandığı ilkenin evrenselleştirilip evrenselleştirilememesine bakarak anlayabiliriz. Eylemin dayandığı ilke şudur: *Çaresiz durumdaki bir kişi, ödünç para bulmak için tutamayacağını bildiği bir söz verebilir.* Bu ilke evrenselleştirilemez. Bunun nedeni, verilen sözün tutulmamasının yani yalan söylemenin genel bir yasa yapılması durumunda, borç verme kurumunun ortadan kalkacak olmasıdır. Bu ilke genel bir yasaya dönüşürse, söz vermenin anlamı kalmayacağı için kimse kimseye borç vermez; ilke, düzenlemeye çalıştığı kurumu yok eder.¹³

Kant, bu örneklerden hareketle, yalan söylemenin genel bir yasa yapılamayacağını, başka bir deyişle, kişinin her zaman doğruyu söylemek şeklinde ahlaki bir ödevi olduğunu belirtir. “Kendime şunu sorarım: Doğru olmayan bir sözle kendimi güç durumdan sıyırma maksimim (benim ve başkaları için) genel bir yasa olacak olsa memnun olur muydum? Böylece, çok geçmeden farkına varırdım ki, yalanı gerçi isteyebilirim, ama yalan söyleme konusunda genel bir yasa hiç isteyemem; böyle bir yasaya göre söz verme diye bir şey olmaz... Dolayısıyla, maksimim genel bir yasa yapılıp yapılmaz kendini yok etmek zorunda olurdu.”¹⁴

Kant’ın bazı takipçileri, temel ahlak ilkesinin tamamen biçimsel bir buyruk olarak formüle edilmesini eleştirmişlerdir. Özellikle Max Scheler ve Nicolai Hartman’a göre, kategorik buyruğun “iyi” veya “kötü” içerikle doldurulabilecek tamamen boş bir formül olması kabul edilemezdi¹⁵ Bir hırsız, bu ilke ile çelişmeksizin hırsızlığın temel bir kural olmasını isteyebilir. “Söz gelimi bir haydut şöyle diyebilir: ‘Ben Kant’ın önerdiği anlamda ahlaka uygun hareket ediyorum, yani haydut olarak öyle hareket ediyorum ki, bu hareketime esas olan haydutluk ahlakının genel bir kural olmasını isteyebilirim... Kendini bütün haydutlarla başa çıkabilecek kadar güçlü hisseden bir haydut, herkesin kendisi gibi haydutluk etmesini isteyebilir. Görülüyor ki, Kant’ın formülü boş bir çerçeve, bir kalıptır, herkes için istediği gibi doldurabilir.”¹⁶ Güçlü ve zengin biri, hayvanlar aleminde geçerli olan “büyük balık küçük balığı yutar” ilkesinin insan toplumları için de geçerli bir ahlaki kural olmasını savunabilir.

Birinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından geliştirilen *Değerler Teorisi* savunucularına göre, Kant’ın ileri sürdüğünün aksine, evrensel ahlaki ilkelerin yalnızca içeriksiz, biçimsel olabileceği düşüncesi doğru değildir. Çünkü insan zihni, “iyi”, “güzel” veya “adil” diye nitelendirebileceğimiz içerikte kavramlara sahiptir. Bunu sağlayan, insan varlığının kademeli yapısıdır. İnsan, sırasıyla 1) fiziksel ve kimyasal, 2) biyolojik, 3) psikolojik ve 4) ahlaki ve estetik yasalara tabidir. Son kademede insanın tabi olduğu ahlaki ve estetik yasalar tüm insanlar için geçerlidir. Zihinsel yapı tüm insan varlığında aynıdır. Bu yapının ahlaki-estetik değer yargıları verebilmesi, buna dayanak olacak ortak değerlere sahip olmayı gerektirir. Öyleyse, değerler neseldir. Her insan zihni kendisine göre farklı bir değer üretmez. Gündelik çıkarları, kişisel hevesleri, gelip geçici arzuları aşip saf akıl ve saf vicdanla değer-

¹³ Kant 2013, s.17-19. Ödünç para verme örneğinin ayrıntılı analizi için bkz: Fred Feldman, *Etik Nedir?* (Çev. F. B. Aydar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s.164-168

¹⁴ Kant 2013, s.18-19

¹⁵ Eugene Kelly, *Material Ethics of Value: Max Scheler and Nicolai Hartmann*, Springer, 2011, s.1-3

¹⁶ Ernest Hırş, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 2001, s.66

lendirme yaptığımızda, aynı ahlaki ve estetik yasaları bulabiliriz.¹⁷ Kant'ın tümüyle içeriksiz bir temel ahlak ilkesi ortaya koyduğu iddiası, düşünürün kategorik buyruk olarak formüle ettiği ilkenin yalnızca bir görünümüne odaklanılmasının sonucudur. Diğer iki görünümü/boyutu dikkate alındığında temel ahlak ilkesinin içeriksiz olmadığı görülecektir.

Araçsallaştırma Yasağı

Temel ahlak ilkesinin ikinci görünümü olan evrenselleştirilebilirlik salt biçimsel bir testtir ve bu yönüyle ciddi eleştiriler almıştır.¹⁸ Kant'ın temel ahlak ilkesinin üçüncü görünümü olarak formüle ettiği “araçsallaştırma yasağı” ise içeriği bulunan bir ilkedir. Kant'a göre, akıl sahibi bir varlığın eyleminin amacı olarak belirlediği her şey görelidir yani bunların değeri kişinin arzularına, çıkarlarına veya heveslerine bağlıdır. Bu nedenle, bu tür görelî amaçlardan ancak koşullu buyruklar çıkartılabilir; herkesin uyması gereken kesin/koşulsuz bir buyruk (temel ahlak yasası) çıkartılamaz. Fakat bu konuda bir istisna vardır: Bütün insanlar için değerli olan yani kendi varoluşu mutlak bir değere sahip olan bir amaç vardır; *insanın değerinin korunması*. Bu amaç kesin/koşulsuz buyruğun amacı olabilir, dolayısıyla temel ahlak ilkesinin içeriğini belirleyebilir. Bu belirleme daha çok negatif bir belirlemedir yani neyin yapılacağını değil, neyin yapılamayacağını gösterir.¹⁹

Kant'a göre, akıl sahibi insan, kendisi amaç olarak vardır. İnsan kendi öz varoluşunu zorunlu olarak böyle tasarılar. Her insan kendini böyle tasarılmadığından “nesnel” bir ilkedeki söz ediyoruz. “*İnsan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için rastgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır.*”²⁰ Bu nesnel ilke, bütün insanların bütün eylemlerinin temeli olacak bir ahlaki buyruk olarak formüle edilebilir: “*Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun.*”²¹

Temel ahlaki ilkenin bu (üçüncü) görünümü, insanlara her zaman insanca davranılması, onlara basit bir eşyaymış gibi muamele edilmemesini buyurur, belirli bir amaca ulaşmak için insanın araç olarak kullanılmasını yasaklar. Araçsallaştırma yasağı, tanıdık tanımadık bütün insanlara ve kendi kişiliğimizdeki insana yönelik mutlak bir yasaktır. Araçsallaştırılmaması istenen, kendimizin veya başkasının kişiliğindeki insanlıktır. Ahlaki tercihler yapabilme kapasitesi nedeniyle insan, üstün değere sahip *onurlu* bir varlıktır; şu ya da bu amaç için keyfi olarak kullanılabilir bir araç değildir. İnsanın hep amaç olarak görülmesi, araçsallaştırılmaması başkalarıyla olan ilişkimizde daha çok “yapmama” şeklinde “negatif” ödevler yaratır. Bu nedenle, Kant bu ilke için “*her insanın eylem özgürlüğünün en yüksek kısıtlayıcı koşulu*” nitelemesini yapar. Ancak, düşünür, birkaç pozitif ödevde de örnek verir. Başkalarına yardımcı olmak, onlara karşı sevgi beslemek gibi.²²

Araçsallaştırma yasağı konusunda, Kant intiharı örnek verir. İntiharı gerekeşi, çoğu zaman, çekilen acının sona erdirilmesidir. İntihar eden kişi, acıdan kurtulmak için kendi-

¹⁷ Değerler teorisi için bkz: Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2010, s.71-79; Oktay Uygun, *Hukuk Teorileri*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017, s.30-39

¹⁸ “Etik tarihinde, özellikle Max Scheler'den dolayı, ona ‘formalist etik’ damgası vurulmuş, ama aslında hiç de ‘formalist’, hiç de ‘içeriksiz’ olmayan Kant etiği...” Kuçuradı 2018, s.63

¹⁹ Kant 2013, s.45

²⁰ Kant 2013, s.45

²¹ Kant 2013, s.46

²² Kant 2013, s.40, 46-48

sini araç olarak kullanmış olur. “*Ne var ki, insan bir “şey” değildir, dolayısıyla sırf araç olarak kullanılamaz; bütün eylemlerinde hep kendisi amaç olarak görülmelidir. Bundan dolayı, kendi kişimdeki insana, onu sakatlayacak, bozacak ya da öldürecek şekilde davranmam.*”²³ Kişi cinayet işlediğinde, başkasının hayatını kendi çıkarı için kullanmış, onu kendi çıkarına ulaşmak için araç yapmış olur. İntiharda ise, kişi kendi amacına ulaşmak (acısını dindirmek) için kendi bedenindeki insanı araç haline getirmiş olur. Oysa insan, ahlaki tercihler yapabilme kapasitesiyle doğaya egemen olan determinizmden sıyrılan, özgür iradeye sahip saygın bir varlıktır; kişinin temel ödevi hem kendi bedeninde hem de başka bedenlerde insanlığın bu saygınlığını korumaktır. Kant’ın bakış açısıyla, acı ve ıstırap verici de olsa, yaşamak ahlaki bir yükümlülüktür: “*İnsan, yaşamadan herhangi bir tat aldığından değil, yalnızca ödevden dolayı yaşar... Ödevin saygıya değer olmasının yaşamdan tat almayla hiçbir ilgisi yoktur.*”²⁴

Araçsallaştırma yasağı, hukukçular tarafından, evrenselleştirme ilkesine oranla daha çok sahiplenilmesine rağmen, Kant’ın verdiği intihar örneğinde çelişkili ve tutarsız bir nokta vardır. Kant’a göre, kişi acıdan kurtulmak amacıyla hayatına son verdiğinde kendi bedenindeki insanı araçsallaştırmaktadır. Ancak intihar eylemi şu şekilde de yorumlanabilir: Tedavisi olmayan ve büyük acı veren bir hastalığa yakalanan kişi, intihar etmezse ıstırap çekecek ve sefil bir duruma düşecektir. Değerli, saygın, onurlu bir varlık ve kendinde amaç olan bir insanın acı ve ıstırap çekmesi kabul edilemez. Bu durum onun değerini inkâr eder ve saygınlığını zedeler. Dolayısıyla, büyük acı ve ıstırap söz konusu olduğunda, onurlu bir hayat sürdürme imkânı kesin olarak ortadan kalktığında, kişinin hayatta kalmaya zorlanması, ona değerli bir varlık gibi değil, bir “eşya” gibi davranıldığı anlamına gelebilir.²⁵

Kant böyle bir yorumu kabul etmezdi. Çektiğimiz acıya rağmen bedenimizde taşıdığımız üstün değeri yani ahlaki tercihler yapabilme ve doğaya ek olarak bir kültür (bilim, sanat vb.) yaratma kapasitesini korumamız gerektiğini söylerdi. Ancak buradan düşünürün intihar eylemini her durumda “yanlış” olarak nitelediği sonucu çıkartılamaz. John Rawls’a göre, Kant intiharı yalnızca doğal eğilimlerimize dayalı nedenlerden ötürü gerçekleştirildiğinde “yanlış” bulur. Bu bağlamda acıdan kurtulmak, sefaletten kurtulmak veya başkalarını üzme gibi motivasyonlarla gerçekleştirilen intiharlar kabul edilemez. Kişi bedeninde taşıdığı insanlığı (insanın değerini) korumak adına bu sıkıntılara katlanmakla yükümlüdür. Doğal eğilimlerimize dayalı olmayan bazı güçlü gerekçelerin varlığı durumunda intihar yanlış bir eylem olmaktan çıkabilir. Ülkesini büyük zarara uğratacak askeri sırları esir düşmüş düşmanın eline vermeme için zehir içerek intihar eden bir komutan “haklı gerekçe” için iyi bir örnek olabilir.²⁶

Konuya şu açıdan bakmak da yararlı olabilir: İntihar örneğindeki çelişkileri ilkenin yanlışlığı değil, ilkenin örneğe yanlış uygulandığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Kant’ın yaşadığı çağda insanların intihar, ötanazi ve kürtaj gibi hayatı sona erdirecek uygulamalara bakışı ile günümüz insanının bakışı aynı değildir. Temel ahlak ilkesini, formüle edildiği çağın bakış açısıyla yorumlamak zorunda değiliz. Fikirlerin onu üreten zihinden,

²³ Kant 2013, s.47

²⁴ Kant 2014, s.97. “Damla hastalığının en şiddetli ağrılarını çekerken ‘ey acı, bana ne kadar işkence çektirsen de, senin kötü bir şey olduğunu asla söylemeyeceğim’ diye haykıran Stoacı’ya gültünebilir, ama o yine de haklıdır. Onun duyduğu, fena bir şeydi; haykırışı da bunu gösterir. Ama bunun, kişiliğine bir kötülük getireceğini kabul etmesi için bir nedeni yoktu. Çünkü acı, onun kişi olarak değerini hiç azaltmaz.” Kant 2014, s.67-68

²⁵ Kant’ın verdiği diğer örnekler bakımından araçsallaştırma yasağının gösterdiği tutarsızlıklar için bkz: Feldman 2016, s.183-191.

²⁶ Bkz: Rawls 2021, s.289

çağdan ve ortamdan bağımsızlaşarak varlıklarını asırlarca sürdürdükleri bir gerçektir. Bunu mümkün kılan, soyut kavramlarla ifade edilen fikirlerin, her kuşak tarafından kendi çağına uygun biçimde yorumlanabilmesidir. Böyle olmasaydı; örneğin “adalet” fikrini günümüzde de ilk çağ filozofu Platon gibi yorumlamak zorunda kalsaydık, köleliği, kadın-erkek eşitsizliğini ve sosyal sınıfların kastlara dönüştürülmesini meşrulaştıran antik “adalet” anlayışını savunmak durumunda kalacak veya adalet kavramını reddedecektik. Bunun yerine, adalet kavramını çağın gereklerine göre yeniden yorumluyor; köleliği, cinsiyet ayrımcılığını ve eşitsizliği adaletsiz uygulamalar olarak nitelendiriyoruz.

İnsan Onuru ve Araçsallaştırma Yasağı

İnsanın onurlu, saygın bir varlık olması nedeniyle her zaman kendinde bir amaç olarak görülmesi, hukuk teori ve uygulamasında önemli bir yere sahiptir. Alman Anayasa Mahkemesi, bu ilkeyi her koşulda uyulması gereken *kategorik bir buyruk* olarak kabul ediyor. 11 Eylül 2001’de, kaçırılan ticari uçaklarla Amerika Birleşik Devletleri’ne yönelik düzenlenen hava saldırılarında 3.000 civarında insanın ölmesi, pek çok devlet gibi Almanya’yı da çeşitli güvenlik önlemleri almaya yöneltmişti. Almanya bir yasayla, insanların yoğun olarak yaşadığı bölgelere düşürülerek bir katliama neden olmasını engellemek üzere, güvenlik güçlerine kaçırılan yolcu uçaklarını düşürme yetkisi verdi. Birkaç avukat ve bir pilot, mesleki ve kişisel nedenlerle sık sık uçak yolculuğu yaptıklarından, bu yasa gereği hava kuvvetleri tarafından vurulma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını gerekçe göstererek Anayasa Mahkemesi’ne başvurdu: Başvuruda, anayasanın güvence altına aldığı yaşam hakkının ciddi bir tehlike altında olduğu ileri sürüldü.

Alman Anayasa Mahkemesi, 2006 yılında, anayasadaki *insan onuru* kavramından hareketle söz konusu yasayı anayasaya aykırı bularak iptal etti. İptal gerekçesinde, terör saldırısının potansiyel mağdurları olabilecek kişilerin hayatını koruma yükümlülüğünün, kaçırılan uçağın yolcularının onurunu ve hayatını koruma yükümlülüğünün önüne geçirilemeyeceğini belirtti. Mahkemeye göre, uçaktaki yolcuların hayatının devletin tek yanlı kararı ile feda edilmesi, onların sırf insan oldukları için sahip oldukları üstün değerinkâr edilmesi anlamına gelir. İnsan doğasına içkin olan insan onuru, devletin, başka amaçlara ulaşmak için kişiyi bir *araç* olarak kullanmasını yasaklar. Ulaşılmak istenen amaç binlerce insanın hayatının korunması bile olsa, devlet tek bir kişinin dahi hayatını feda ederek onun kişiliğinde insanlığı araçsallaştıramaz. Devletin yükümlüğü; hiç kimseyi araç haline getirmeden, hiç kimseye basit bir eşyaymış gibi davranmadan hem uçaktaki yolcuların, hem de yerdeki potansiyel mağdurların hayatını ve onurunu korumaktır.²⁷

Kategorik Buyruk ve Özgürlük

Kişisel iradenin özerkliği, evrenselleştirme ilkesi ve araçsallaştırma yasağı şeklinde formüle edilen ve tüm insan davranışları ile hukuk kurallarına yön veren kategorik buyruk, ilk bakışta, “özgürlük” ilkesiyle çelişkili gibi görünebilir. Kant’a göre özgürlük, doğanın determinizminden kurtulup içimizden çıkan bir yasaya göre hareket edebilmemiz durumunda söz konusudur. Bu da, yalnızca pratik akılla karar vereceğimiz ahlaki boyutu olan konularda söz konusudur. Peki, her insan ahlaki boyutu olan konularda kendi içinden çıkan yasaya göre hareket ederek özgür olabiliyorsa, nasıl olur da, tüm davranışlarımızın söz

²⁷ Jürgen Habermas, “The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia Human Rights”, *Philosophical Dimensions of Human Rights* (Ed. C. Corradetti), Springer, 2012, s.64; Jutta Limbach, “Yüksek Yargıda İnsan Onuru İlkesi: Almanya’daki Hukuki Durum”, *Demokrasinin Garantisi İnsan Onuru ve İnsan Hakları*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayını, İstanbul, 2009, s.68

konusu temel ahlaki ilkeye uygun olması gerektiği konusunda ısrarcı olabiliriz? Kant'ın kategorik buyrukları insanın ahlaki tercihler yapabilme kapasitesini sınırlamaz mı? Herkes, kendi akıyla, az çok diğerinden farklı ahlaki yasalara ulaşmaz mı? Tüm insanlar aynı kategorik buyruklara göre hareket etmek zorundaysa, özgür iradeleriyle ahlaki tercihler yaptığından nasıl söz edebiliriz? Kant'ın, kategorik buyrukları kesin, evrensel ve akla dayalı *mutlak ilkeler* olarak gördüğünü hatırlarsak, bu soruların önemi ortaya çıkar.

Kant'a göre, özgür irademiz sonucu ahlaki tercihler yapabilen varlıklar olmamız ile evrenselleştirme ilkesi ve araçsallaştırma yasağını mutlak buyruklar olarak görmemiz arasında bir çelişki bulunmuyor. Çünkü, insan nasıl teorik akılla doğa yasalarını kavriyor ve herkes bu evrensel yasaları kabul ediyorsa, pratik akılla da herkesin kabul edeceği temel ahlak yasalarını kavrayabiliriz. Ahlak yasaları kişisel çıkarlar, arzular ve amaçlardan hareketle yapılan akıl yürütmeyle bulunamaz. Ahlak yasaları herkesin *saf pratik akılla* düşünmesi sayesinde bulunabilir. Böyle yaptığımızda, ortaya farklı farklı kategorik buyruklar çıkmaz, hepimiz aynı kategorik buyruğu keşfederiz. Kant'ın temel ahlak yasası, yöresel geleneklerin, alışkanlıkların, inançların veya özel çıkarların belirlediği kişisel tercihler değildir; rasyonel varlıklar olarak insanların saf pratik akılla ulaştığı evrensel ilkelerdir.²⁸

Kategorik Buyruklar Çatışır mı?

Kant'ın kategorik buyruk olarak dile getirdiği *evrenselleştirme ilkesi* ile *araçsallaştırma yasağı* birbiriyle çatışır mı? Bu, sorulmaya değer bir sorudur, çünkü evrenselleştirme ilkesinin tümüyle biçimsel bir ilke olmasından kaynaklanan önemli sorunlar vardır. Kuşkusuz, Kant'a göre, ortada birbiriyle çatışacak birden fazla ilke yoktur. Kategorik buyruk tektir, yalnızca üç farklı formül ile dile getirilmiştir. Bu formlerin hepsi aynı ahlaki buyruğu açıklamaktadır. Kant'ın dile getirdiği formleri inceleyen yazarlar ise, kişisel iradenin özerkliğinin diğer iki ilkenin ön şartı gibi düşünülebileceğini ama evrenselleştirme ilkesi ile araçsallaştırma yasağının farklı, hatta bazen birbiriyle yarışan veya çatışan ilkeler olduğunu ileri sürmektedir. Çoğu kimse, Kant'ın formüle ettiği temel ahlak ilkesini, diğer iki görüşümü göz ardı ederek yalnızca evrenselleştirme ilkesi üzerinden yorumlamıştır. Bu yorum tarzının ortaya ahlaki açıdan çelişkili veya kabul edilemeyecek sonuçlar çıkardığına ilişkin sayısız örnek vardır. Ancak bu sonuçları Kant'a bağlamak doğru olmaz; çelişkiler Kant'ı yorumlayanların bakış açısından kaynaklanmaktadır. Şimdi bu noktayı biraz açalım.

Yukarıda değindiğimiz gibi, Kant *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*'nde, "çaresiz durumdaki bir kişi, ödünç para bulmak için tutamayacağını bildiği bir söz verebilir" ilkesinin evrenselleştirilemeyeceğini söylemişti. Bunun nedeni, verilen sözün tutulmamasının yani *yalan söylemenin* genel bir yasa yapılması durumunda, ödünç verme kurumunun ortadan kalkacak olmasıydı. Kant, kitaplarında verdiği diğer örneklerde de, "her zaman doğruyu söyle", "her zaman verdiğin sözü tut", "ihtiyacı olanlara karşı cömert ol" ve "intihar etme" gibi ilkelerin evrenselleştirilebilirlik testini başarıyla geçtiğini ama "yalnızca işine geldiğinde sözünde dur" gibi ilkelerin bu testten geçemediğini göstermeye çalışır. Bu testlerde Kant'ın kullandığı kriter, ilkenin, düzenlemeye çalıştığı kurum ile çelişkiye düşmemesi, tutarsız olmamasıdır. Ona göre, "büyük acılar çekmek zorunda kaldığında intihar et" ilkesi evrenselleştirilemez çünkü ölümü istemek her insanın doğasında içkin olan hayatta kalma güdüsüyle çelişiktir. Bu mantıkla, birisi çıkıp şunu söyleyebilir: "Saçını her zaman kısa kestir" ilkesi, saçın sürekli uzama eğilimine sahip doğasıyla çelişki içindedir ve evren-

²⁸ Sandel 2017, s.173

selleştirilemez.²⁹ Buna karşılık, ahlakla ilgili olmayan, ahlaka aykırı veya saçma sapan pek çok ilke Kant'ın evrenselleştirilebilirlik testinden geçer: "Bütün yaşamın boyunca, biri dışında, verdiğin bütün sözleri tut", 'yanlış dini inanca sahip olan herkese eziyet et', 'Mart ayında, pazartesi günleri hep midye ye' maksimlerinin hepsi Kant'ın testinden başarıyla geçer; çünkü hepsi de tutarlı bir biçimde evrenselleştirilebilir."³⁰

Kuşkusuz, evrenselleştirilebilirlik testini öneren Kant'ın amacı bu tür sonuçlara ulaşmak değildir. Ona göre, temel ahlak ilkesinin ikinci testi yani araçsallaştırma yasağı, ilkelere belirli bir ahlaki içerik kazandırdığı için bu tür saçma sapan sonuçların doğmasını önleyecektir. Peki, temel ahlak ilkesinin üç görünümünü dikkate alarak hareket ettiğimizde, gerçekten bu tür istenmeyen sonuçlardan ve çelişkilerden kurtulur muyuz? Ayrıca bu üç ilkeyi birbiriyile nasıl dengeleyeceğiz? İlkelerden birine diğerlerine karşı üstünlük mü tanıyacağız? Soruların cevabını bulmak için Kant'ın yaklaşımını bir örnek üzerinde test edelim: Silahlı bir katilden kaçan arkadaşımızın evinize sığındığı bir olay düşünelim. Katil kapınızı çalsa ve onun evde olup olmadığını sorsa, katile "hayır evde değil" şeklinde *yalan söylemek* ahlaken doğru bir davranış olmaz mı? Herkese karşı "doğruyu söylemek" şeklinde biçimsel bir ödevimizi yerine getirmek uğruna, arkadaşımızın gözlerimizin önünde öldürülmesine seyirci mi kalacağız? Yoksa, ikinci ilkeyi yani araçsallaştırma yasağını hatırlayıp, arkadaşımıza basit bir eşyaymış gibi davranılmasına izin vermeyecek ve onun evde olmadığı şeklinde bir yalan mı söyleyeceğiz.

Kant'ın bakış açısına göre, katil örneğinde bile yalan söylememe ödevimiz geçerliliğini korumaktadır. Filozofun bu konudaki yaklaşımını kavrayabilmek için "ödev" kavramına yüklediği anlamı gözden geçirelim: Kant'a göre, bir eylemin ahlaki değeri, kişinin *iyi niyetine* bakılarak anlaşılır. Zaten, tereddütsüz olarak her durumda ahlaken iyi denilebilecek tek şey iyi niyettir. Peki, kişinin eylemini iyi niyetle yapıp yapmadığını nasıl anlayacağız? Bunun yolu, eylemin "doğru" eylem olduğuna, sonuçlarına bakmaksızın, bir ödev bilinciyle karar verilmesidir. Ahlaki bir eylem, sonuçları kişi veya toplum bakımından yararlı olacağı için, arzularımızı tatmin edeceği için veya başka herhangi bir amaca ulaşmak için değil, yalnızca "doğru" olduğu için yapılır. Sonuçlarından bağımsız olarak, iyi niyetle yani bir ahlak yasası uğruna yapılan eylem ahlaken doğru eylemdir.³¹

Eylemin bir ahlak yasası uğruna mı, yoksa sonuçları bakımından iyi olacak başka dürtülerle mi yapıldığına şöyle bir örnek verilebilir: Tüm müşterilerine eşit davranan ve yabancıların veya çocukların bilgisizliğinden yararlanıp onlara ürünleri pahalı satmaya kalkışmayan bir dükkân sahibi düşünelim. Bu kişinin tutumu, ilk bakışta saygıyı hak eden bir yaklaşımdır. Ancak, bu konuda asıl dikkate almamız gereken etken, dükkân sahibinin bu "dürüst" davranışının ardındaki niyettir. Kişi, bunu ahlaklı bir hareket olduğuna inandığından değil, uzun vadede işletmesine iyi sonuç getireceğini düşündüğü için yapıyor olabilir. "O kişinin böyle eylemde bulunmasının temeli, karşısındaki insanın insan olarak değerinin korunması düşüncesi değil, o anda çıkarını en isabetli şekilde böyle koruyabileceği düşüncesidir."³² Dükkân sahibinin bu davranışı ahlaki ödevde uygundur ama ödevden kaynaklanmamaktadır.³³ Çünkü işletmenin yararı düşüncesi evrenselleştirilebilir bir ilke olmadığından, ahlaki bir sebep değildir.

²⁹ Alasdair Macintyre, *Erdem Peşinde: Bir Ahlak Teorisi Çalışması*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.115

³⁰ Macintyre 2019, s.116

³¹ Billington 1997, s.17-181; Sandel 2017, s.155-158

³² Kuçuradi 2018, s.65

³³ Kant 2013, s.12-13

Kant'ın ödev kavramını dikkate aldığımızda, kapıya gelen katile doğruyu söylemek gerekecektir. Çünkü, “daima doğruyu söylemek” evrenselleştirilebilir bir ilkedir ama zor durumda kalınca yalan söylemek böyle değildir. Böyle olunca, daima doğruyu söylemek (evrenselleştirilebilir bir ilke olarak) insanın ahlaki ödevidir. Olası sonuçlarını dikkate almadan, sırf mutlak bir ödev olduğu için bu ahlaki ilkeye göre hareket etmek “doğru” bir davranıştır. Kant'ın bütün gerekçelerine rağmen, pek çok kişi, bu örnekte, katile doğruyu söylemek zorunda kalınmasını ya kategorik buyruğun yanlış bir uygulaması ya da bizzat kategorik buyruğun yanlışlığı olarak değerlendirir.

Zatı Şahanelerinin Sadık Kulu Olarak...

Kapısına bir katil dayanmış olmasa da, Kant, katil örneğindeki benzer bir ikileme karşı karşıya kalmıştır. Kral II. Friedrich Wilhelm, din hakkındaki yazılarıyla Kant'ın Hıristiyanlığı aşağıladığı ve yurttaşlara kötü örnek olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle, Ekim 1794'te bir yazıyla, kendisinden bu konularda bir daha yazmayacağı ve konuşmayacağı konusunda yemin etmesi istendi. Kant'a gönderilen yazıda, “böyle hatalar yapmamanızı bekliyoruz... Aksi takdirde süregiden dik başlılığınıza karşı nahoş önlemlerin alınması mümkündür” denmişti.³⁴ “Kant boyun eğmeye karar verdi... (cevabında) şöyle yazıyordu: ‘En ufak şüpheli bile giderecek en emin yolun, *Zatı Şahanelerinin sadık kulu olarak* bundan böyle derslerimde ya da yazılarımda doğal ya da vahyedilmiş dini konu edinmekten tamamen kaçınacağımı açıklamam olacağına inanıyorum.’ Kant, daha sonra, ‘Zatı Şahanelerinin sadık kulu’ ifadesinin akıllıca bir şerh olduğunu açıkça belirtmişti. Verdiği söz, yalnızca Zatı Şahanelerinin kulu olduğu müddetçe geçerliydi; Zatı Şahaneleri ölünce geçerliliğini yitirecekti. Kimileri, Kant'ın bu konuda dürüstçe davranmadığını, böyle bir sözü ya kayıtsız şartsız vermesi ya da hiç vermemesi gerektiğini ileri sürdüler.”³⁵

Kral Wilhelm birkaç yıl sonra öldüğünde, Kant dini konular hakkında konuşmaya ve yazmaya devam etti. Kendince, yalan söylememiş, sözünü tutmuştu. Açıkça yalan söylemek yerine, yanıltıcı bir açıklama yapmıştı. İkisi arasındaki fark nedir? İkisinde de ama söz konusu eylemi yapmayacağınız konusunda karşı tarafı yanıltmak değil midir? Kurnazca bir yanıltmanın kaba veya basit bir yanıltmadan ahlaki açıdan daha iyi olduğu söylenebilir mi? Sandel, Kant'ın düşünce tarzını izleyerek, iki durum arasında ahlaken savunulabilir bir farkın bulunduğunu belirtir. Zor durumda kalan herkes doğrudan yalan söylerse, bu tür ifadeler kimse inanmaz, sözler doğru bile olsa inanırlığı azalır. Bu durum, söz verme veya yemin etme kurumunun özünü tahrir eder. Oysa yanıltıcı ama yalan olmayan kurnazca cevaplar verilmesi bu tür bir tehlike yaratmaz. Bu durumda, insanlar sözlere inanmayı bırakmak yerine, sözlerin arkasındaki saklı anlamı çözmeye çalışırlar. Dikkatli bir dinleyici, yanıltıcı gerçeği ortaya çıkartabilir. Sonuçta, zorda kalanlara kimsenin inanmamasından daha iyi bir durum ortaya çıkar.³⁶

Kapıya dayanan katile yalan söylememek konusunda Kant'ın ya da onu yorumlayan Sandel'ın açıklamalarını çok az kişi ikna edici bulabilir. ‘Her zaman doğruyu söyle’ ilkesini, araçsallaştırma yasağını dikkate alarak *insanlara zarar vermedikçe her zaman doğruyu söyle* biçimine sokarsak, çoğu kişi için ikilem tatmin edici biçimde çözülmüş olur. Ancak

³⁴ Kuehn 2011, s.386. Kant'ın biyografisini yazan Kuehn'e göre, “bu sefer iş ciddi. ‘Nahoş önlemlerin’ işten kovulma ya da zorla ücretsiz emekli edilme anlamına geleceği kesindi, hatta sürgün de gündeme gelebilirdi... Yetmiş yaşında taşınma fikri ona hiç olmadığı kadar zor gelmişti herhalde: Üstelik, direnmek Prusya'daki gelişmelerde bir değişiklik yaratmayacaktı.” Kuehn 2011, s.386

³⁵ Kuehn 2011, s.387

³⁶ Sandel 2017, s.180-187

bu durumda, buyruk *kategorik (koşulsuz)* olmaktan çıkacak, koşullu buyruğa dönüşecektir. Bu eleştiri, kuşkusuz ortada birden çok kategorik buyruk olduğu varsayımı altında geçerlidir. Kant'ın vurguladığı gibi, söz konusu ilkeleri bağımsız buyruklar olarak görmek yerine aynı ahlak ilkesinin farklı görünüşleri olarak kabul edersek söz konusu çelişkiyi aşabiliriz. Bu durumda, evrenselleştirme testini geçen irademizi araçsallaştırma yasağı testine tabi tutarız. Katile doğruyu söylemek bu testi de geçmelidir. Katile doğruyu söylemek arkadaşımızın ölümüne neden olacaksa, araçsallaştırma yasağı ihlal edilmiş olacaktır. Dolayısıyla, vereceğimiz cevap, katillerin amaçlarına ulaşmak için arkadaşımızın bedeninde insanlığı araçsallaştırmasına yol açmayan, insanın üstün değerini koruyan bir cevap olmalıdır. Peki, bu cevap ne olabilir? Sözü Sandel'e bırakıyoruz:

“Elbette katilin şeytanca planını gerçekleştirmesine yardımcı olmak istemezsiniz. Bu açıktır. Katili arkadaşınıza yönlendirecek hiçbir şey söylemek istemezsiniz. Sorun, katile ne söyleyeceğinizdir. Burada iki seçeneğiniz vardır. Hemen bir yalan söyleyebilirsiniz: ‘*O burada değil.*’ Ya da doğru ama yanıltıcı bir cümle kurabilirsiniz: ‘*Bir saat önce onu yolun aşığındaki markette gördüm.*’ Kant’a göre, ikinci strateji ahlaki olarak kabul edilebilirdir ama birinci seçeneği kabul etmek mümkün değildir... Kant, bu ayırmada farkına varılması gereken çok önemli bir hususun olduğuna inanır... Bir arkadaşınızın size bir hediye verdiğini farzedin. Kutuyu açarsınız ve hiçbir zaman giymeyeceğiniz kadar çirkin bir kravatla karşılaşırınız. Ne söylersiniz? ‘Bu kravat çok güzel’ diyebilirsiniz. Bu beyaz bir yalan olur. Ya da ‘bunu yapmana gerek yoktu’, ya da ‘bunun gibi kravat hiç görmedim, teşekkür ederim’ Beyaz yalanda olduğu gibi, bu ifadeler arkadaşınıza kravatı beğendiğinize dair yanlış izlenim verebilir... Kant, beyaz yalanı, sonuçlara bağlı olarak ahlak yasasına bir istisna getirdiği için reddederdi.”³⁷

Evrenselleştirme İlkesi Sonuçlardan Tümüyle Bağımsız mıdır?

Kant'ın görüşleri, yaygın biçimde, bir eylemin ahlaklı olup olmaması bakımından eylemin sonuçlarını dikkate almayıp yalnızca eylemin dayandığı ilkenin evrenselleştirilebilir olmasına dikkat ettiği biçiminde yorumlanmıştır. Bunun nedeni, onu yorumlayanların temel ahlak ilkesinin diğer iki görünümünü göz ardı etmeleridir. Böyle olunca, özellikle, hayatını kurtarmak için evinize sığınan arkadaşınızı kovalayan katil örneğinde bile doğruyu söyleme yükümlülüğünün olması, kabul edilemez bir sonuç gibi görünür. Ancak Kant'ın temel ahlak ilkesinin bu yorumu doğru değildir. Evrenselleştirme testi, bir eylemin ahlaklı olup olmadığının anlaşılması bakımından birinci basamaktır. Hala çıkılması gereken bir basamak daha, yapılması gereken bir test daha vardır: Eyleminizin dayandığı ilke evrenselleştirilebilir olsa bile, Kant'ın deyişiyle, *her insanın eylem özgürlüğünün en yüksek kısıtlayıcı koşulu* olan araçsallaştırma yasağını ihlal etmemelidir. Araçsallaştırma yasağı testi bir içerik testi olduğundan eylemin olası sonuçlarından bağımsız değildir. Buna biraz sonra değineceğiz. Fakat daha birinci basamakta yani evrenselleştirme testi aşamasında bile eylemin olası sonuçlarının dikkate alındığı ileri sürülebilir. Çünkü, eylemin dayandığı ilkenin evrenselleştirilebilir olup olmadığının araştırılması, dolaylı olarak sonuçları hesaba katmayı gerektirir.

Kant, verdiği örneklerde, insanların evrenselleştirilemeyen ilkelere göre hareket etmesinin yani sözünde durmamasının, yalan söylemesinin, verdiği zararı ödememesinin vb. ilgili kurumları yok ederek toplumsal yaşamı imkânsız hale getirecek sonuçlar doğuracağını üstü örtülü biçimde kabul eder. Kant'tan yaklaşık 150 yıl önce Hugo Grotius, Kant'ın genel bir yasa olabileceğini söylediği ilkeleri “doğal hukuk ilkeleri” olarak tanımlamış ve bu

³⁷ Sandel 2017, s.182-183

ilkelere aykırı bir toplumsal yaşamın kurulamayacağını belirtmişti. Grotius'a göre, kimse verdiği sözü tutmakla yükümlü olmasaydı, insanlar alış-veriş yapmak, birlikte iş yapmak hatta evlenmek için bile bir araya gelemezler; verilen zararın ödenmesi, kötülüğün cezalandırılması, mülkiyete saygı duyulması ilkeleri kabul edilmese, herkes diğerinden korkar ve uzak kalmaya çalışırdı.³⁸ Kant, evrenselleştirilemeyen bir ilkenin kendi kendini veya düzenlediği kurumu yok edeceğini söylemesi ve bu nedenle onu kabul edilemez bulması, aslında toplumsal yaşamın yalnızca verilen sözün tutulması, verilen zararın ödenmesi, insan hayatına saygı gibi bazı temel ilkeler üzerine kurulabileceği ön kabulüne dayanır. Bu nedenle, Kant dolaylı biçimde, evrenselleştirilemeyen ilkeleri, toplumsal yaşamı mümkün kılan bu temel ilkelere aykırı olduğu için kabul edilemez bulmaktadır. Diğer bir deyişle, eylemin olası sonuçları yani toplumsal yaşamın özünü tahrip edip etmeyeceği, bir şeklide, dikkate alınmış olmaktadır.

Bergson, Kant'ın tümüyle biçimsel bir ilke olarak formüle ettiği evrensellik ilkesini analiz ettiğinde aynı sonuca ulaşmıştır: "Niçin çalmamalıyım? Şundan dolayı; hırsızlık, çelişkiye yer bırakmayacak bir şekilde evrensel yasa haline getirilemez. Peki, niçin çelişkiye yer bırakmayacak şekilde evrensel yasa haline getirilemez? Zira toplumumuz öyle bir şekilde örgütlenmiştir ki mülkiyet onun asli ilkelerinden biridir. Saf formalizmden çıkıyoruz ve toplumsal menfaati, toplumsal yaşamın sunduğu avantajı işin içine sokuyoruz. Başka bir ifadeyle söylersek, pratikte bir evrensel yasama ilkesi haline gelebileni ve gelemeyeni belirlemeyi istediğimiz andan itibaren elenen maddi ilkelerden birine başvurmak gerekir."³⁹

Kant'a göre, eylemimiz evrenselleştirilebilir bir ilkeye dayanıyorsa hem kendimizde hem de başkalarında insanın değerini koruyan bir tutum içinde olma ihtimalimiz yükselir. Söz konusu evrenselleştirilebilir ilkeyi de ancak saf akılla düşünerek bulabiliriz. Kant insan zihninin iki farklı çalışma şekli, iki farklı yeteneği olduğunu kabul eder. Birinde arzu ve eğilimlerimiz, diğerinde aklımız ön plandadır. Arzu ve eğilimlerimiz daha çok doğaya hâkim olan determinizme uygun hareket eder. Eylemlerimiz arzularımıza göre belirlenecekse, yalnızca sonuçlar dikkate alınacak demektir. Her durumda kendi çıkarımızı gözetilecek, eylemimizin başka insanların değerinin inkâr edilmesi veya onların araçsallaştırılması sonucunu doğurması muhtemel olacaktır. Nitekim, hayvanlar aleminde büyük balığın küçük balığı yutmasını ahlaki bir konu olarak görmeyiz. Balık kendi doğasına (arzu ve eğilimlerine) uygun davranmakta, varlığını sürdürmek için beslenmektedir. Hatta, şunu da söylemek mümkündür: Arzu ve eğilimlerimiz bizi içgüdülerimiz kadar güçlü biçimde yönlendiriyorsa, gerçekte, ortada ahlaki bir durum da olmayacaktır. Çünkü, eylemlerimiz biyolojimiz ve psikolojimiz tarafından neden-sonuç ilişkisi doğrultusunda belirlenmektedir. İnsanı doğanın geri kalanından ayıran yeteneği; arzu ve eğilimlerinin ötesine geçip saf akılla düşünerek doğada olmayan bir yol çizebilmesi, kendisi için bir kural koyabilmesidir. Kant'a göre, arzu ve eğilimlerimizin esiri olmayan saf akıl, eyleme kılavuzluk edecek evrenselleştirilebilir bir ilke ortaya koyduğunda, sadece eylemde bulunan kişi değil, tüm insanlar bakımından insanın değerini koruyan bir durum yaratacaktır.

Bu açıklamaları *katil örneği* üzerinde test edebiliriz. Silahlı katil örneğinde eylemimizin dayandığı ilkeyi koşulsuz buyruk olmaktan çıkartıp koşullu buyruğa dönüştürseydik, yani "insanların hayatını tehlikeye atmadıkça her zaman doğruyu söyle" şeklinde formüle etseydik, bunun hayatından endişe duyduğumuz arkadaşımıza bir yararı olmazdı. Çünkü katil, bizim bu ilkeye göre hareket edeceğimizi bileceğinden yalan söylediğimizi hemen anlayacak veya bize hiç sormadan içeri dalarak onu öldürecekti. Formüle ettiğimiz koşullu

³⁸ Bkz: Uygun 2017, s.12-13

³⁹ Henri Bergson, *Etik ve Politika Dersleri* (Çev. B. G. Beşiktaşlıyan), Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.79

buyruk arkadaşımızın hayatını kurtarmak bakımından işe yaramayacaktı. Bu örnekte arkadaşımızı kurtaracak tek yol, katilin bizim doğruyu söyleyeceğimize inanmasıdır. Bu nedenle, doğruyu söylemenin ahlaki bir yükümlülük olarak kabul edilmesi hem örnek olaydaki arkadaşımızın hayatının korunması, hem de toplumsal düzenin sürekliliğinin sağlanması bakımından gereklidir. Kant, Kral Wilhelm'e verdiği doğru ama yanıltıcı cevabı "akıllıca" nitelendirmişti. Katile söylenecek doğru ama yanıltıcı bir cevap da, ona "açıkça yalan" söylemekten daha akıllıca olur; arkadaşımızın hayatta kalma ihtimalini yükseltirdi.

Öyle anlaşılıyor ki, Kant evrenselleştirilebilir ilkeleri, ister doğruyu söyleme ödevi, ister verilen sözün tutulması veya verilen zararın ödenmesi şeklinde olsun, toplumsal yaşamın sürdürülmesini mümkün kılan ve insanın değerini koruyan ilkeler olarak düşünmüştür. Ancak bu noktada şu söylenebilir: Evrenselleştirilebilir olmakla birlikte, toplumsal yaşamın devamlılığını tehdit eden ve insanın değerini korumayan ilkeler de formüle edilebilir. Örneğin, fiziksel yönden güçlü birinin, zayıf insanları kendisine hizmet etmeye zorladığını ve bu davranışını "güçlü insanlar güçsüzleri köleleştirebilir" şeklinde evrensel bir ilkeye dayandırdığını farzedelim. Söz konusu kişi güçlü olduğu için, tüm insanların aynı şekilde davranmasını istemek bakımından bir dezavantajla karşılaşmayacaktır. Eylemin dayanağı olarak formüle edilen ilke, en azından ilk bakışta, insanlar arasındaki ilişkileri yok etmemekte, düzenlemeye çalıştığı kurumu ortadan kaldırmamaktadır. Köleliğin binlerce yıl sürdüğünü ve pek çok filozof tarafından adil bir kurum olarak meşru görüldüğünü dikkate alırsak, içeriksiz bir evrenselleştirme ilkesinin bu tür bir sonuca yol açabileceğini görürüz. Oysa, insan köleleştirmenin köleleştirilen kişinin değerini korumadığı açıktır.

İşte, şimdi Kant'ın kategorik buyruğu formüle ederken eylemin olası sonuçlarını dikkate aldığını gösteren en güçlü nedeni gösterebiliriz. Kategorik buyruğun diğer görünüşleri araçsallaştırma yasağı ve kişisel iradenin özerkliğidir. Köleleştirme eylemi, kategorik buyruğun her iki özelliğini de ihlal etmektedir. Katilin evimize girip arkadaşımızı öldürmesi de aynı sonuçları doğuracaktır. Ölen kişi veya köle irade sahibi varlık olmaktan çıkacak ve katilin veya köle sahibinin amaçları uğruna araçsallaştırılacaktır. Bu durumda, katilin sorusuna cevap vermek üzere olan veya başkalarını çalıştırmak isteyen kişi, kategorik buyruğun her üç görünümünü de dikkate alan, her birine optimum geçerlilik imkânı sağlayan başka bir yol bulmalıdır.

Katil örneği benzeri durumlarda Kant'ın önerdiği "doğru ama yanıltıcı" bir cevap verme tavrını şimdi daha doğru biçimde anlamlandırabiliriz. Cevabın doğru kısmı evrenselleştirme ilkesini, yanıltıcı kısmı ise araçsallaştırma yasağını gözetmektedir. Dolayısıyla, Kant'ın Kral Wilhelm'e yazdığı mektubu veya katile söylenen "bir saat önce onu sokakta gördüm" ifadesini "açıkça yalan söylemek yerine kurnazlık yapıp yanıltıcı açıklama yapmak" olarak değerlendirmek zorunda değiliz. Aslında bu örneklerde kullanılan ifadeler, eylemleri kategorik buyruğun her üç görünümüyle de uyumlu kulma çabasının göstergesidir. Her iki örnekte de, kişinin eylemi insanın değerini koruyan bir ilkeye dayanmaktadır. Kant'ın bakış açısına göre, eylemlerimiz ancak temel ahlak ilkesinin üç görünümünü de dikkate alarak formüle edeceğimiz bir ilkeye dayandırılınca, her durumda, her insanın değerini koruyacak niteliğe kavuşabilir. Kant'ın tamamen biçimsel bir evrenselleştirme ilkesinin yanına kişisel iradenin özerkliği ve araçsallaştırma yasağını koymasından bunu anlıyoruz. Sonuç olarak, Kant'ın ahlaklı eylemin temeli olacak ilkeyi belirlerken toplumsal yaşamın gerçekliğinden tümüyle kopuk bir zihinsel faaliyeti tasavvur ettiğini söyleyemeyiz. Oysa, Kant'ı yorumlayanların çoğu, evrenselleştirme testini temel ahlak ilkesinin yegâne unsuru olarak kabul ederek bunu yapmaktadır. Esasen insandan ve toplumsal yaşamın özünden kopuk bir ahlaklılık inşa etmek mümkün değildir.

Kapımıza dayanan katile doğruyu söyleme yükümlülüğü örneğindeki çelişkilerin temel ahlak ilkesinin yalnızca evrenselleştirme ilkesine indirgenerek yorumlanmasından

kaynaklandığını gösterdikten sonra, “kategorik buyruk” kavramının yanlış anlaşılmasının da bu konuda etkili olduğunu belirtmek gerekir. Ahlaki buyruğun kategorik (kesin/koşulsuz) olduğunu söylemek, bu buyruğun bağlayıcılığını herhangi bir özel amaçtan/nedenden almadığını dile getirmek demektir. Örneğin, verilen sözün tutulması ile ilgili kategorik buyruk, bağlayıcılığını verdiğimiz sözün bize veya başkalarına sağlayacağı katkıları güvence altına alma gibi bir amaçtan almaz. Böyle olsaydı koşullu buyruk olurdu. Ancak bu durum verilen sözün tutulması veya doğruyu söyleme ödevinin başka hiçbir şarta bağlanamayacağı anlamına gelmez.⁴⁰ Ahlaki buyruklar özel amaçlar ve nedenlerden kaynaklanmamakla birlikte, hiçbirini varoluşu mutlak bir değere sahip olan amaçla yani nesnel amaç olan insanın değerinin/onurunun korunması amacıyla çelişki içinde olmaz. En yüksek değer olan insanın değerini inkâr eden bir ahlaki buyruk kendi içinde çelişkilidir ve formüle edilemez. Kant’ın temel ahlak ilkesinin üç görünümü arasındaki ilişkileri açıklığa kavuşturmada pek başarılı olamadığı söylenebilir. Bu konuda verdiği örnekler de, ortaya çıkan karışıklıkları ve çelişkileri tümüyle giderecek nitelikte değildir. Fakat, onun görüşlerinin insanın değerini inkâr eden ahlaki buyruklara kapı araladığı şeklinde yorumlanması bir haksızlık olacaktır.⁴¹

Ahlaki Ödevlerin Çatışması

Temel ahlak ilkesinin formülasyonu bakımından Kant’ın eleştirilecek yönü, kategorik buyruklardan kaynaklanan somut ödevlerin çatışabileceğini pek fazla dikkate almamış olmasıdır. Doğruyu söyleme ödevimiz, bazı durumlarda ailemize, çalıştığımız kuruma veya ülkemize karşı olan sır saklama veya aleyhte konuşmama ödeviyle çatışır. Bu tür olası çatışma durumlarında kişiyi zor durumda bırakmamak için özel hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Anayasamızın 38. maddesi uyarınca, *hiç kimse, kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz.* Bu hükmü somutlaştıran Ceza Muhakemesi Kanunu’nun 45. maddesi, kişinin nişanlısı, evlilik bağı kalmasa bile eşi, üstsoyu ve altsoyu, üçüncü derece dahil kan, ikinci derece dahil kayın hısımları ile evlatlık ilişkisi olduğu kişilerle ilgili durumlarda tanıklık etmekten çekinme hakkı tanımaktadır. Benzer biçimde, 46. maddede, meslekleri gereği sır saklama yükümlülükleri olan avukatlar, doktorlar, diş hekimleri, ebeler, eczacılar, mali müşavirler ve noterlerin tanıklıktan çekinme hakları vardır. Bu tür düzenlemeler ile, doğruyu söyleme yükümlülüğünün kişinin diğer ahlaki ve hukuki ödevleriyle çatışması önlenmektedir.

Tüm insan eylemlerine ve devletin yasama faaliyetine temel oluşturacak bir ahlaki ilkenin formüle edilmeye çalışılması, kuşkusuz, saygın bir çabadır. Bu çaba Kant etiğinin en güçlü ve iddialı tarafıdır. Kant’ın formüle ettiği şekliyle, evrensel ahlaki buyruklar kaynağını artık Tanrı’dan, doğadan veya başka bir insan ötesi varlıktan almayacak, tersine tümüyle insani bir kapasite ve faaliyet olan saf aklın ürünü olarak ortaya çıkacaklardır. Ancak toplumsal yaşamın karmaşıklığı ve dinamizminin, temel ahlak ilkelerinin istisnasız olmayan *kategorik buyruklar* şeklinde formüle edilmesini zorlaştırdığını kabul etmeliyiz. Düşmana esir düşmüş bir askerini, her zaman doğruyu söyleme ilkesine sırtını çevirerek ülkesinin askeri sırlarını ifşa etmemesini ahlaken yanlış bir tercih olarak nitelendirebilir miyiz? Yoksa, bu kişinin mesleğe girerken verdiği sözü tuttuğunu ve yasaların kendisine yüklediği sır

⁴⁰ Allen W. Wood, *Kant* (Çev. A. Kovanlıkaya), Alfa Yayınları, İstanbul, 2020, s.222

⁴¹ “Yalan söylemenin yanlış olması, Kant’a göre, insanlığın mutluluğu gibi, bazı arzu edilen amaçlara yalandan kaçınarak ulaşıp ulaşılamamasına bağlı değildir. Fakat bundan *Yalan söyleme!* kuralına hiçbir istisna olamayacağı; bu kuralın hiç de bir kategorik emir gibi bağlayıcı olmadığı bir durumun olamayacağı sonucu çıkmaz. Bu tür istisnaların hangi sıklıkta ortaya çıktığına ‘her akıllı varlığı kendi başına bir amaç olarak değerlendir’ türünden daha temel Kant ilkelerini... göz önüne alarak karar vermek gerekir.” Wood 2020, s.214-215

saklama ödevine uygun davrandığını mı söyleriz. Peki, burada geçerli olacak ahlaki ilkeyi “her zaman doğruyu söyle” yerine, “verilen sözün tutulması” olarak belirlediğimizde ve işkence altında askerin bildiği sırları ifşa etmesi durumunda, kolayca bu kişinin ahlaka aykırı davrandığını söyleyebilecek miyiz? İşkence ve kötü muamele riski altındaki askerin kişisel iradesinin özerkliğinin bulunmadığı ve araçsallaştırma yaşağının ihlal edildiği açıktır.

Kant’ın tüm insanlar için geçerli saydığı nesnel ahlak ilkelerini, istisnası olmayan kategorik buyruklar yerine, ender de olsa istisnaları bulunabilecek genellemeler olarak düşünmek daha doğru olacaktır. Bu istisnalar, kuşkusuz, temel ahlak ilkesine dışarıdan yapılan bir müdahale değil; kişisel iradenin özerkliği ve araçsallaştırma yaşağının evrenselleştirme ilkesiyle optimizasyonun bir sonucu, diğer bir deyişle, bizzat kategorik buyruğun kendisinin zorunlu kıldığı durumlardır. Böyle bir yorum, Kant’ın ahlak felsefesinin temel teziyle çelişmez. O, ahlak kurallarını saf aklın ürünü olduğu için “rasyonel” kabul etmişti; bu nedenle rasyonel kurallar bütün rasyonel varlıklar yani tüm insanlar için aynı olmak zorundaydı. Evrenselleştirilebilir kuralların olası istisnaları da rasyonel bir muhakeme ile bulunacak rasyonel kurallar olacaktır. Bu şekilde yorumlandığında, Kant etiğinin hala çağımızın etik tartışmalarına ışık tutacak güçlü temellere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Aral, Vecdi (2010) *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, XII Levha Yayınları, İstanbul
- Bergson, Henri (2016) *Etik ve Politika Dersleri* (Çev. B. G. Beşiktaşlıyan), Pinhan Yayıncılık, İstanbul
- Billington, Ray (1997) *Felsefeyi Yaşamak: Ahlak Düşüncesine Giriş* (Çev. A. Yılmaz), Ayrintı Yayınları
- Feldman, Fred (2016) *Etik Nedir?* (Çev. F. B. Aydar), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- Guyer, Paul (2014) *Kant*, Routledge
- Güriz, Adnan (2009) *Hukuk Felsefesi*, Siyasal Kitabevi, Ankara
- Habermas, Jürgen (2012) “The Concept of Human Dignity and the Realistic Utopia Human Rights”, *Philosophical Dimensions of Human Rights* (Ed. C. Corradetti), Springer, s. 63-79
- Hirş, Ernest (2001) *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara
- Kant, Immanuel (2013) *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* (Çev. İ. Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara
- Kant, Immanuel (2014) *Pratik Aklın Eleştirisi* (Çev. İ. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı), Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara
- Kelly, Eugene (2011) *Material Ethics of Value: Max Scheler and Nicolai Hartmann*, Springer
- Kuehn, Manfred (2011) *Kant* (Çev. B. O. Doğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Limbach, Jutta (2008) “Yüksek Yargıda İnsan Onuru İlkesi: Almanya’daki Hukuki Durum”, *Demokrasinin Garantisi İnsan Onuru ve İnsan Hakları*, Heinrich Böll Stiftung Derneği Yayını, İstanbul, s.66-71

Macintyre, Alasdair (2019) *Erdem Peşinde: Bir Ahlak Teorisi Çalışması* (Çev. M. Özcan) Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul

Rawls, John (2021) *Ahlak Felsefesi Üzerine Dersler* (Çev. G. Metin) Nora Kitap, İstanbul

Sandel, Michael J. (2017) *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* (Çev. M. Kocaoğlu), Eksi Kitaplar

Uygun, Oktay (2017) *Hukuk Teorileri*, On İki Levha Yayınları, İstanbul

Wood, Allen W. (2020) *Kant* (Çev. A. Kovanlıkaya), Alfa Yayınları, İstanbul